

**ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ
ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВИХ ШКІЛ
НА РОЗВИТОК ЕТНОЛОГІЇ В УКРАЇНІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст.
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ**

Охарактеризовано науковий доробок сучасних українських етнологів та істориків, присвячений висвітленню впливу європейських наукових шкіл на розвиток етнологічних знань в Україні у другій половині ХІХ ст. – 1920-х рр.

Ключові слова: розвиток етнологічних знань, міфологічна школа, французька соціологічна школа, етнологічні центри, позитивізм.

Історія розвитку етнологічних знань в Україні упродовж тривалого часу залишалася однією із малодосліджених тем. Цьому сприяло те, що за радянських часів переважну більшість українських етнологів другої половини ХІХ – 20-х рр. ХХ ст. зараховували до буржуазних націоналістів, які, до того ж, у своїх теоретико-методологічних пошуках відходили далеко за межі марксистського підходу. Саме тому упродовж тривалого часу історія української етнології розглядалася здебільшого як накопичення етнографічного матеріалу. Ситуація дещо змінилася після здобуття Україною незалежності, однак і сьогодні в історії вітчизняної етнології залишається чимало "білих плям". Серед них і тема теоретико-методологічної бази української етнології другої половини ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. й, зокрема, вплив на її формування з боку західноєвропейських наукових шкіл та напрямків. Цілісні дослідження з цієї теми фактично відсутні, хоча окремих її аспектів торкалися автори узагальнюючих праць з історії української етнології та етнографії, робіт присвячених центрам етнологічної науки, а також публікацій, у яких розкривалися наукові біографії відомих українських етнологів. Метою даної публікації є підсумування доробку сучасної історіографії з зазначеної теми.

Перші вагомні кроки на шляху вивчення історії української етнології з нових теоретико-методологічних позицій здійснила В.Борисенко. Визначну наукову цінність має її монографічне дослідження "Нариси з історії української етнології 1920 – 1930-х років"¹, яке стало першим в історіографії цілісним дослідженням блискучого й трагічного періоду в історії української етнологічної науки. Слід згадати також узагальнюючий нарис історії української етнологічної науки, поданий у підручнику "Українська етнологія". У ньому В.Борисенко подала розгорнуту картину історії становлення та розвитку етнологічних знань в Україні з давніх часів до сьогодення. Чільну увагу на сторінках цієї праці В.Борисенко приділила зокрема й міжнародним зв'язкам українських етнологів². В.Борисенко належить також низка виданих окремо історико-біографічних досліджень, присвячених визначним постатям української етнології, а саме Ю.Павловичу³, П.Одарченку⁴, А.Кримському⁵, О.Алеші⁶, К.Грушевській, Н.Заглади, Л.Шульгіної, Є.Спаської, Р.Данківської, С.Терещенко. Аналізуючи наукові погляди К.Грушевської, В.Борисенко відзначає вплив на їх формування французької соціологічної школи, дає високу оцінку діяльності К.Грушевської зі зміцнення зв'язків української етнології з зарубіжними науковими центрами⁷.

Наукові етнологічні центри ВУАН стали предметом дослідження М.Парахіної⁸, яка пізніше у співавторстві з О.Гуржієм опублікувала монографію з даної теми⁹. Міжнародна співпраця та

теоретичні погляди українських етнологів не були основним предметом зацікавлення авторів, хоча побіжно вони торкалися цих питань у контексті дослідження науково-організаційної роботи у межах ВУАН, діяльності окремих дослідників, зокрема, К.Грушевської.

Важливою подією стала публікація книги В.Горленка та Р.Кирчіва "Історія української етнографії". Вона становить ґрунтовний комплексний доробок з теми, однак, на жаль, книга охоплює лише період до середини ХІХ ст. В.Горленко та В.Кирчів об ґрунтували, що у значений час українська етнографічна наука завершила період свого становлення, були вирішені питання її предметної сфери, сформувався комплекс методів збирання та опрацювання етнографічного матеріалу¹⁰.

Суттєву цінність має монографія М.Дмитренка, присвячена дослідженню наукових шкіл в українській фольклористиці другої половини ХІХ ст.¹¹ Велику увагу дослідник приділяє питанню рецепції західноєвропейських наукових ідей в українському науковому середовищі. М.Дмитренко виділяє три основні школи в українській фольклористиці другої половини ХІХ ст.: міфологічну, культурно-історичну та психологічну. Цьому підходу, однак, притаманні певні суперечності. Так, наприклад, М.Дмитренко говорить про українську міфологічну школу та внесок у її розвиток М.Костомарова, О.Потебні, О.Котляревського, І.Нечуя-Левицького, М.Сумцова. Водночас, говорячи про О.Потебню, М.Дмитренко схильний вважати його засновником оригінальної психологічної концепції дослідження фольклору, яка випередила чимало ідей європейської психологічної школи В.Вундта¹². Відносячи М.Сумцова до міфологічної школи, дослідник зазначає, що він не поділяв один з основних її постулатів, а саме погляд на фольклор як на продукт і пережиток минулих епох¹³. Незважаючи на зазначені вище дискусійні моменти, монографія М.Дмитренка є фундаментальним дослідженням, у якому вперше на такому рівні поставлено питання щодо впливу західноєвропейських наукових шкіл на етнологічну та фольклористичну думку в Україні та, відповідно, внеску українських науковців у подальший розвиток та удосконалення цих ідей.

Розвиток етнографічної науки в Наддніпрянській Україні у 60 – 80-х рр. ХІХ ст. став предметом дослідження кандидатської дисертації С.Чибирак¹⁴. Дослідниця акцентувала увагу на етнографічному аспекті становлення етнологічної науки. Тому питанням теоретичної бази українських етнологів цього періоду у роботі приділяється в цілому недостатня увага.

Привертає увагу кандидатська дисертація О.Пахаревої¹⁵, присвячена французько-російському науковому співробітництву в галузі антропології у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Дослідниці вдалося залучити раніше не опрацьовані документи французьких архівів та комплексно висвітлити контакти університетів Російської імперії, які співпрацювали в Україні з французькою наукою. Цінну інформацію дисертація містить, зокрема, стосовно наукової діяльності Ф.Вовка та її оцінки західними науковцями.

Доволі активно в новітній історіографії розробляється тематика періодичних видань ВУАН, на шпальтах яких друкувалися основні здобутки українських етнологів 20 – 30-х рр. ХХ ст. Зокрема, слід згадати статті І.Матяш¹⁶, Л.Рєви¹⁷, О.Церковняк-Городецької¹⁸, О.Юркової¹⁹.

Значну цінність для висвітлення теми статті мають публікації, присвячені окремим постатям українських науковців. Так, зокрема, теоретико-методологічного аспекту праць М.Костомарова торкнулася у своїй кандидатській дисертації Л.Підгорна²⁰. Дослідниця акцентує увагу на впливі на формування наукового світогляду М.Костомарова ідей західноєвропейського романтизму, міфологічної школи тощо. Слід відзначити також енциклопедичну працю за редакцією В.Смоля, яка на сьогоднішній день становить найповніше дослідження постаті М.Костомарова²¹.

Наукова діяльність М.Сумцова, зокрема, у галузі етнології, отримала достатньо повне розкриття у працях О.Мандебури²². Дослідниця торкається, серед іншого, проблем методології етнологічних праць М.Сумцова. На думку О.Мандебури, М.Сумцов відіграв неабияку роль у виробленні наукових основ семіотики традиційно-побутової культури українців. На наш погляд, такий висновок є дещо передчасним, адже зв'язок основних положень праць М.Сумцова з ідеями засновників семіотики Ф. де Соссюра та Ч.С.Пірса є далеко не очевидним. При цьому, звичайно, не можна не визнати, що М.Сумцов надавав великої ваги символам в обрядовості та традиційній культурі загалом.

Недостатньо вивченим є етнологічний аспект наукової діяльності Володимира Антоновича та Михайла Драгоманова – видатних українських учених та мислителів другої половини ХІХ ст.

Інформацію про етнологічні погляди В.Антоновича, зокрема його підходи до вивчення етногенезу та етнічної самобутності народів, можна знайти лише в узагальнюючих біографічних працях, зокрема у монографії О.Кіяна²³. Фольклористичній діяльності М.Драгоманова присвячена кандидатська дисертація О.Наумовської²⁴. Щоправда, теоретичні погляди ученого та, зокрема, їх зв'язок із західноєвропейською науковою думкою, висвітлений у роботі вкрай побіжно. О.Наумовська констатує лише вплив на їх формування позитивізму та загалом відносить М.Драгоманова до культурно-історичної школи.

На сьогоднішній день достатньо повно розкрита наукова діяльність Ф.Вовка. Серед новітніх досліджень наукової спадщини видатного українського етнолога та антрополога згадаємо серію статей, опубліковану С.Сегедою. Вони важливі, зокрема, тим, що їх автор дає оцінку робіт Ф.Вовка з точки зору сучасної антропології²⁵. Антропологічним студіям Ф.Вовка присвятила кандидатську дисертацію О.Таран²⁶, яка у своїх публікаціях торкнулася питань використання науковцем західних теоретичних розробок та його впливу на європейську науку. Дослідниця підкреслює, що завдяки особливостям своєї біографії Ф.Вовк зіграв визначну роль сполучної ланки між європейською та вітчизняною наукою²⁷.

Комплексним та всебічним дослідженням наукової біографії та діяльності Ф.Вовка стала докторська дисертація О.Франко й покладені у її основу монографія та статті. Чільну увагу дослідниця приділила питанням міжнародної співпраці Ф.Вовка та використання ним новітніх здобутків європейської науки. На думку О.Франко, видатний український етнолог та антрополог намагався поєднати у своїх студіях наукові здобутки різних наукових шкіл. Залишаючись прихильником еволюціонізму як світоглядної парадигми, Ф.Вовк знаходився також під впливом соціально-біологічних та дифузійністських ідей²⁸.

Постаті К.Широцького присвятила кандидатську дисертацію²⁹ й видану на її основі монографію³⁰ Л.Іваневич, яка торкається, зокрема, питання зарубіжного наукового відрядження ученого, його теоретичних поглядів тощо.

Наукова спадщина та громадська діяльність Михайла Грушевського за останні десятиліття привертала увагу великої кількості дослідників. Теоретико-методологічним аспектам наукових робіт М.Грушевського присвячені роботи В.Тельвака³¹. Водночас, етнологічна діяльність Михайла Грушевського не знайшла на сьогоднішній день належного висвітлення в історіографії. Існують лише поодинокі статті у збірниках³² та журналах³³, у який, до того ж, тема теоретичних проблем етнології на сторінках праць М.Грушевського майже не розкривається.

Значно краще на сьогоднішній день висвітлена фольклорно-етнографічна діяльність Катерини Грушевської, якій присвячене ґрунтовне монографічне дослідження І.Матяш³⁴. Аспектам міжнародної співпраці та впливу на формування наукового світогляду К.Грушевської західних наукових концепцій присвятила кандидатську дисертацію О.Церковняк-Городецька³⁵. Дослідниця доходить висновку, що філософським та культурним підґрунтям діяльності К.Грушевської було утвердження та маніфестація української етнологічної думки за допомогою використання міждисциплінарних методик і залучення здобутків європейських наукових шкіл для дослідження українського фольклору та ознайомлення з ним Європи.

Чимале поле для подальших досліджень становлять наукові біографії етнологів 20 – 30-х рр. ХХ ст., адже лише деякі з них були розкриті на монографічному рівні. Зокрема, видатному етномузикознавцю К.Квітці присвятив свою книгу А.Сторожук³⁶. Науково-організаційна діяльність О.Алешо висвітлена у кандидатській дисертації О.Рудої. На її думку, О.Алешо "став яскравим представником нової антропологічної школи, на основі досягнень європейської науки вибудовував свою наукову діяльність в Україні"³⁷. Маловідомою постаттю в українській етнології залишається Кость Копержинський, науковій діяльності якого присвячено лише кілька розвідок³⁸. Недостатньо дослідженою є також наукова спадщина Євгена Кагарова. Спробу оцінити його внесок у розвиток української етнології становить невелика стаття Т.Шевчук та В.Новійчук, в межах якої опубліковані також деякі матеріали до біографії дослідника³⁹. Практично не існує робіт, які б висвітлювали наукову діяльність Ф.Савченка. Не можуть компенсувати суттєві інформаційні лакуни поодинокі новітні публікації, присвячені етнологічній діяльності А.Лободи⁴⁰.

Таким чином, попри наявність окремих напрацювань з теми нашого дослідження та розкриття деяких аспектів цієї теми на рівні, зокрема, біографічних розвідок, цілісного

дослідження рецепції в українському науковому середовищі західноєвропейських етнологічних ідей та методологічних розробок поки що не створено.

- ¹ Борисенко В.К. Нариси з історії української етнології 1920 – 1930-х років. – К., 2002. – 94 с.
- ² Борисенко В. З історії української етнології // Українська етнологія: Навчальний посібник / За ред. В.Борисенко. – К., 2007. – С. 70 – 92.
- ³ Борисенко В.К. Традиційна культура фінів початку ХХ століття в малюнках художника-етнографа Юрія Павловича (1872 – 1947) // Павлович Ю. Фінляндія 1905 – 1910: Альбом. – К., 2001. – С. 5 – 12.
- ⁴ Борисенко В.К. Петро Одарченко – етнограф та фольклорист // Родовід. – 1997. – Число 7. – С. 93 – 98.
- ⁵ Борисенко В.К. Агатангел Кримський як фольклорист і етнограф // Народна творчість та етнографія. – К., 1991. – № 3. – С. 39 – 42.
- ⁶ Борисенко В.К., Франко О.О. Народознавчі студії О.Г.Алеші // Народна творчість та етнографія. – К., 1990. – № 4. – С. 20 – 23.
- ⁷ Борисенко В.К. На тернистій ниві української етнології: Катерина Грушевська, Ніна Заглада, Лідія Шульгина, Євгенія Спаська, Раїса Данківська, Софія Терещенко // Українки в історії / За ред. В.К.Борисенко. – К., 2004. – С. 79.
- ⁸ Парахіна М.Б. Діяльність етнологічних центрів Всеукраїнської Академії наук у 1920-х – на початку 1930-х років: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05. – К., 2003. – 209 с.
- ⁹ Гуржій О.І., Парахіна М.Б. Етнологічні осередки України в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст.: Нарис діяльності. – К., 2004. – 248 с.
- ¹⁰ Горленко В., Кирчів Р. Історія української етнографії. – К., 2005. – С. 347.
- ¹¹ Дмитренко М.К. Українська фольклористика другої половини ХІХ століття: школи, постаті, проблеми. – К., 2004. – 384 с.
- ¹² Там само. – С. 362.
- ¹³ Там само. – С. 129.
- ¹⁴ Чибирак С.В. Розвиток етнографічної науки в Наддніпрянській Україні у 60 – 80-х роках ХІХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05. – К., 2012. – 20 с.
- ¹⁵ Пахарєва О.С. Французько-російське наукове співробітництво в галузі антропології у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – К., 2009. – 17 с.
- ¹⁶ Матяш І.Б. "Первісне громадянство" – перший науковий етнографічний часопис в Україні 20-х років ХХ ст. (за матеріалами архівного фонду) // Рукописна та книжкова спадщина України: Археогр. дослідження унікальних арх. та бібл. фондів. – К., 1996. – Вип. 3. – С. 213 – 220.
- ¹⁷ Рева Л. Вітчизняна періодика як одне з джерел дослідження краєзнавства // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 9. – С. 1 – 3.
- ¹⁸ Церковняк-Городецька О.Г. "Первісне громадянство..." – український науковий часопис європейського рівня // Українознавчий альманах. – 2010. – Вип. 2. – С. 249 – 251.
- ¹⁹ Юркова О. "Україна" на історичному фронті: від наукового часопису українознавства до журналу циклу історичних наук // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2007. – № 16. – С. 327 – 355.
- ²⁰ Підгорна Л. Фольклористична діяльність Миколи Костомарова (методологічний аспект): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07. – К., 2006. – 18 с.
- ²¹ Смолій В.А. Микола Костомаров: віхи життя і творчості: енциклопедичний словник / В.А.Смолій [та ін.]. – К., 2005. – 544 с.
- ²² Мандебура О. Микола Сумцов і проблеми соціокультурної ідентичності. – К., 2011. – 276 с.
- ²³ Кіян О. Володимир Антонович: історик й організатор "Київської історичної школи". – К., 2005. – 492 с.
- ²⁴ Наумовська О.В. Фольклористична спадщина Михайла Драгоманова: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07. – К., 1999. – 18 с.
- ²⁵ Сегеда С. Антропологічний доробок Федора Вовка і сучасна наука // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Українознавство. – 2003. – № 7. – С. 5 – 8; його ж Народознавчі студії Федора Вовка // Університет. Історико-філософський журнал. – 2008. – № 5. – С. 49 – 59; його ж Шукав глибинні витоки народу (до 150-річчя з дня народження Федора Вовка) // Українознавство. Календар-щорічник 2002. – К., 2001. – С. 192 – 193.
- ²⁶ Таран О.Г. Наукова спадщина Федора Вовка в галузі антропології: спадкоємність традицій та сучасне бачення: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07. – К., 2003. – 19 с.

- ²⁷ Таран О. Федір Вовк – про місце в історії української антропології // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 2. – С. 8.
- ²⁸ Франко О.О. Наукова діяльність Федора Вовка // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 4.
- ²⁹ Іваневич Л.А. Кость Широцький – науковець, громадсько-просвітницький та педагогічний діяч: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Чернівці, 2006. – 20 с.
- ³⁰ Іваневич Л.А. Кость Широцький (1886 – 1919): науковець, просвітник, педагог. – Хмельницький, 2005. – 245 с.
- ³¹ Тельвак В.В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). – Нью-Йорк; Дрогобич, 2002. – 236 с.
- ³² Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності: Зб. наук. пр. / В.І.Сергійчук (заг. ред.). – К., 2002. – 400 с.
- ³³ Глушко М. Михайло Грушевський – ініціатор та організатор етнографічних досліджень в НТШ // Народознавчі Зошити. – 2008. – № 1 – 2. – С. 14 – 20.
- ³⁴ Матяш І.Б. Катерина Грушевська: Життя і діяльність. – К., 2004. – 240 с.
- ³⁵ Церковняк-Городецька О.Г. Фольклористична спадщина Катерини Грушевської в контексті розвитку загальноєвропейської фольклористики: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.07. – К., 2009. – 18 с.
- ³⁶ Сторожук А. Климент Квітка (людина-педагог-вчений). – К., 1998. – 100 с.
- ³⁷ Руда О.З. Науково-організаційний доробок О.Г.Алеші в антропології, етнології та агрономії України першої чверті XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07. – К., 2011. – С. 16.
- ³⁸ Гуменюк М.П. К.Копержинський – бібліограф і книгознавець // Формування і використання бібліотечних фондів. – К., 1984. – С. 114 – 121; Дручек О.В., Савенюк Л.А. Українознавець з Поділля (К.О.Копержинський) // Українська біографістика. Збірник наукових праць. – К., 2005. – Вип. 3. – С. 202 – 207.
- ³⁹ Шевчук Т., Новійчук В. Євген Кагаров і українська фольклористика 1920-х років // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 2. – С. 38 – 46.
- ⁴⁰ Щербань Т. Видатний український фольклорист і етнограф: (до 125-річчя від дня народження акад. Андрія Лободи) // Нар. творчість та етнографія. – 1996. – № 5/6. – С. 3 – 9.

Охарактеризовано научное наследие современных украинских этнологов и историков, посвященное изучению влияния европейских научных школ на развитие этнологических знаний в Украине во второй половине XIX в. – 1920-х гг.

Ключевые слова: развитие этнологических знаний, мифологическая школа, французская социологическая школа, этнологические центры, позитивизм.

The scientific heritage of contemporary Ukrainian ethnologists and historians devoted to the study of influence of European scientific schools on the development of ethnological knowledge in Ukraine in the second half of 19th century – 1920th is characterized.

Keywords: development of ethnological knowledge, mythological school, French sociological school, ethnological centers, positivism.